Source: Analele Putnei

Annals of Putna

Location: Romania

Author(s): Ştefan S. Gorovei

Title: Un manuscris rătăcit, o biserică dispărută şi neamul lui Anastasie Crimca

Un manuscrit égaré, une église disparue et la lignée du métropolite Anastase Crimca

Issue: 1/2017

Citation style: Ştefan S. Gorovei. "Un manuscris rătăcit, o biserică dispărută şi neamul lui Anastasie Crimca". Analele Putnei 1:175-191.

Ştefan S. Gorovei

UN MANUSCRIS RĂTĂCIT, O BISERICĂ DISPĂRUTĂ ŞI NEAMUL LUI ANASTASIE CRIMCA

În reconstituirea atmosferei familiale care l-a produs pe diacul Ilie Crimcovici (viitorul mitropolit Anastasie – Crimcovici sau Crimca), au fost aduse unele elemente socotite definitorii: *averea* – era o familie bogată, care i-a îngăduit o educaţie îngrijită sub raport intelectual şi, mai apoi, o contribuţie foarte însemnată în opera sa ctitoricească[1]; *statutul social* – apartenenţa la ceea ce s-ar numi patriciatul sucevean, cu înrudiri (alianţe matrimoniale sau chiar şi strămoşi comuni) în boierimea importantă a ţării[2]; *ataşamentul pentru carte* – prima apariţie a lui Ilie, fiul lui Crimca, se află în însemnarea lăsată, pe la 1574/1577, pe o carte de rugăciuni (*Molitvenic*), comandată de el însuşi (foarte tânăr la vremea aceea) lui Nichifor, diacul din cetatea Sucevei[3].

La acest ultim capitol, un accent luminos l-a adăugat informaţia că un Ioan Crimca a dăruit bisericii cu hramul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel din Suceava un *Tetraevanghel* ajuns, ulterior, la Mănăstirea Esfigmenu din Muntele Athos. Cea dintâi comunicare, la noi, a acestei informaţii, în 1933[4], nu a menţionat data

[1] Necontenita citare *post-mortem* a părinţilor, în colofoanele manuscriselor ieşite din scriptoriul de la Dragomirna, poate fi semnul că mitropolitul „a folosit la construirea şi înzestrarea mănăstirii ceva ce aparţinuse părinţilor lui, de pildă bani sau surse de venit” (Maria Magdalena Székely, *Mănăstirea Dragomirna – ctitorie boierească*, în vol. *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014, p. 443).

[2] Ștefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuţii*, în **MMS**, LV, 1979, 1–2, p. 144–145 (retipărit în vol. *Dragomirna. Istorie. Tezaur. Ctitori*, II, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014; aici, p. 107–108); idem, *Neamul mitropolitului Anastasie Crimca. Noi precizări*, în **ArhGen**, IV (IX), 1997, 1–2, p. 119–121 (retipărit în vol. *Dragomirna. Istorie. Tezaur. Ctitori*, II; aici, p. 135–137). Pentru patriciatul sucevean: idem, *Note de istorie medievală suceveană*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, X, 1983, p. 187–227 şi idem, *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminare*, în **AIIAI**, XXV, 1988, 1, p. 256–260.

[3] Însemnarea la G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 29. Pentru datare: Ştefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuţii*, p. 145–146 (în volum, p. 109). Cu această datare a fost preluat şi în I. Caproşu şi E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un* **corpus** *editat de* ~, I, Iaşi, 2008, p. 85.

[4] Paul Mihail[ovici], *Mărturii româneşti din Bulgaria şi Grecia 1468–1866*, Chişinău, 1933, p. 104 şi 107 (paginile 105 şi 106 formează o planşă reprezentând ferecătura *Tetraevanghelului* dat de Mircea Ciobanul la Mănăstirea Dionysiou). Totuşi, Radu Constantinescu (*Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu*, întocmit de ~, Bucureşti, 1986, p. 40, nr. 190)

„Analele Putnei”, XIII, 2017, 1, p. 175–191.

manuscrisului, dar în scurt timp, în 1941 – în împrejurări pe care le explic imediat – *s-ar fi putut* afla că el datează din 1551[5]. După patru decenii şi jumătate, a fost semnalată (1986) existenţa a încă unui *Tetraevanghel* – de data aceasta, grecesc –, provenind tot de la un Ioan Crimca, dar fără să i se „divulge" nici data, nici destinaţia, şi despre care s-a spus că s-ar păstra la Biblioteca Academiei din St. Petersburg[6]. S-a socotit de la sine înţeles că cei doi Ioan Crimca sunt una şi aceeaşi persoană, identificată prin *consensus omnium* cu tatăl mitropolitului, despre care ştim – din multele însemnări ale fiului – că purta acest nume.

Cum era de aşteptat, ambele informaţii au fost fără nici o dificultate acceptate de cercetători şi cu bucurie integrate în biografia lui Anastasie Crimca[7], artist şi cărturar, om de mare autoritate în epocă, după cum o dovedesc cele patru consemnări ale morţii sale[8], caz pe care îl cred unic în istoria noastră medievală.

---

citează *paginile 104–105*, ceea ce înseamnă că, foarte probabil, n-a văzut personal cartea părintelui Mihail…

[5] Damian P. Bogdan, *Despre daniile româneşti la Athos*, în **AR**, VI, 1941, p. 263–309 (aici, p. 272). Radu Constantinescu, *loc. cit.*; Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi de izvoare despre români în colecţii din străinătate*, I, *Albania – Grecia*, Bucureşti, 1991, p. 460, nr. 839 [„*Evanghelie* pe pergament. La f. 1, însemnare de donaţie, 1551 (?) a lui Ioan Crimca, tatăl lui Anastasie Crimca, către mănăstirea «Sf. Petru şi Pavel» din Suceava"; citează ca referinţe Petkovici, Beneşevici, Mihail[ovici], Damian P. Bogdan, Emil Turdeanu şi Radu Constantinescu]; idem, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*, serie nouă, II. *Finlanda – Grecia*, Bucureşti, 2011, p. 446, nr. 921 (acelaşi text, aceleaşi referinţe bibliografice).

[6] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 79, nr. 391. De aici, informaţia a fost preluată de Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*, serie nouă, IV. *Polonia – Rusia*, editori coordonatori: Ioana Feodorov şi Andrei Timotin, Bucureşti, 2012, p. 297, nr. 1193. Pentru acest manuscris, *care nu există*, v. mai departe, în text.

[7] În ceea ce priveşte manuscrisul de la Esfigmenu, într-o primă etapă a fost integrată doar informaţia adusă de părintele Paul Mihail, *fără să se facă legătura cu ceea ce semnalase Damian P. Bogdan*: Emil Turdeanu, *Le métropolite Anastase Crimca et son œuvre littéraire et artistique (1608–1629)*, în **RES**, 29, 1952, 1–4, p. 55 (retipărit anastatic în idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985; aici, p. 227): „Le père [du *métropolite*] est mentionné comme donateur d'un Tétraévangile à l'église Saint-Pierre et Saint-Paul de Suceava" şi nota 4: „Le manuscrit se trouve aujourd'hui au monastère Esphimenou du Mont Athos et a été signalé à peine en quelques lignes par Paul Mihailovici…"; Ştefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuţii*, p. 144–145 (în volum, p. 108). Meritul de a fi realizat (1986) „conectarea" celor două informaţii se datorează, cred, lui Radu Constantinescu, *loc. cit.* Corina Cimpoeşu, *Însemnări pe manuscrisele Şcolii de miniaturistică de la Dragomirna*, în vol. *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, p. 321–322 (citează ambele manuscrise, dar pe primul fără dată, deşi între timp repertoriul lui Radu Constantinescu o asimilase; se vede că autoarea nu l-a consultat şi pentru acest manuscris !); Ştefan S. Gorovei, *Cunoscutele şi necunoscutele unei biografii de ctitor. Anastasie Crimca*, în vol. *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, p. 346 (citează ambele manuscrise, cu trimiteri la Paul Mihail, Radu Constantinescu şi Virgil Cândea pentru primul şi doar la Radu Constantinescu pentru al doilea; ulterior prezentării comunicării, a apărut şi volumul IV al *Mărturiilor* lui Virgil Cândea – cf. *supra*, nota 6).

[8] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Un tezaur de informaţii şi valorificarea sa: însemnările de pe cărţi*, în **SMIM**, XXXIV, 2016, p. 125–127.

Cercetările despre viaţa şi activitatea lui Anastasie Crimca au înregistrat o cotitură pozitivă odată cu Colocviile organizate la Mănăstirea Dragomirna în 2009 şi 2014, urmate de publicarea celor cinci volume de studii[9]. Cum se întâmplă de obicei, benefica deschidere a produs o revigorare a interesului pentru personaj şi ctitoria sa, ceea ce a adus deja o seamă de noutăţi importante[10].

În vâltoarea acestor întâmplări, mi-am continuat şi eu căutările şi cercetările cu privire la personajul care mă interesează de nu mai puţin de patru decenii[11]. *Tetraevanghelul* lui Ioan Crimca, de la Esfigmenu, a intrat, astfel, în atenţia mea. Fără să am – direct sau prin fotografii – acces la manuscris, printr-un şir de întâmplări (fireşti pentru cine cunoaşte labirinturile adevăratei cercetări), am ajuns la concluzii pe care *trebuie* să le comunic pentru progresul nu numai al cunoaşterii, ci şi al însăşi cercetării viitoare. Este ceea ce fac prin prezenta comunicare.

*

Manuscrisul de la Esfigmenu a fost semnalat, în 1933, de părintele Paul Mihail[12]. La vremea aceea, încă nu se ştia că el mai fusese văzut de doi cercetători, un bulgar şi un rus. Despre cel dintâi, Konstantin P. Dmitriev-Petkovici[13], s-a aflat la noi abia în 1941, când Damian P. Bogdan, stârnit de nişte note ale lui Spiru Haret despre însemnările de călătorie ale aceluia la Muntele Athos, a publicat un studiu de sinteză despre daniile româneşti către Sfântul Munte[14].

---

9 *Dragomirna. Istorie. Tezaur. Ctitori*, I–II (2014); *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009* (2014); *Dragomirna. Ctitori şi restauratori*, I–II (2015–2016).

10 Cf. Alexandru Pascal, *Surse noi, descoperite recent, privind viaţa şi activitatea mitropolitului Anastasie Crimca*, în vol. *Dragomirna. Ctitori şi restauratori*, I, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2015, p. 133–174; Silviu Andrieş-Tabac, Mihai Ciocanu, *Un nou tezaur de odoare din prada de la 1653 a cazacilor lui Timuş Hmelniţki*, în acelaşi volum, p. 175–196.

11 Rod al acestui interes – stârnit de regretata Corina Nicolescu (1922–1977) – au fost, mai întâi, micul articol publicat în **MI**, X, 1976, 5, p. 48–49 [retipărit în vol. *Dragomirna. Istorie. Tezaur. Ctitori*, II, p. 103–105; semnătura *G. Ştefan* a fost impusă de conducerea redacţiei] şi ghidul pregătit pentru Editura „Sport-Turism", cu ilustraţii de Ion Miclea, apărut în 1978, însă trunchiat şi numai în limbi străine (franceză, engleză şi germană); versiunea integrală a fost tipărită abia în 2006, în limba română şi în limbi străine, cu ilustraţii de Victor Bortaş.

12 Cf. *supra*, nota 4. Autorul îl identificase în timpul lungii călătorii prin Bulgaria şi Grecia, în 1931: cf. Paul Mihail, *Jurnalul călătoriei de studii în sud-estul Europei (1931)*, Bucureşti, 1931 (extras, cu paginaţie proprie, din **MO**, XLI, 1989 şi XLII, 1990), p. 75 – 23 iulie 1931: „mi s-a arătat un prea frumos Tetraevangheliar slav de la Suceava, pergament în 278 foi de la Atanasie [sic] Crimca, care-l dăruieşte bisericii Sf. Petru şi Pavel".

13 Am întâlnit numele celor doi savanţi de origine slavă care au legătură cu manuscrisul de la Esfigmenu în variate transcrieri; am optat pentru formele *Petkovici* şi *Beneşevici*.

14 Damian P. Bogdan, *Despre daniile româneşti la Athos*. Publicaţia în care au apărut notele de călătorie ale lui Konstantin P. Dmitriev-Petkovici – *Обзор Афонских древностей К. П. Дмитриева-Петковича*, în „Приложение к VI^{му} тому Записок Имп[ераторской] Академии Наук", N°. 4, St. Petersburg, 1865, 69 p. – nu se afla „la nici una din bibliotecile noastre", aşa încât

Personaj foarte interesant, cel dintâi învăţat bulgar care a lucrat pe manuscrisele slave athonite, poet, diplomat în slujba Rusiei, revendicat azi de trei culturi (bulgară, macedoneană şi rusă)[15], Dmitriev-Petkovici a vizitat Athosul în toamna anului 1852 (de la 13 octombrie până la 16 noiembrie)[16], dar însemnările sale au văzut lumina tiparului abia în 1865[17]. Cea dintâi mănăstire unde el a poposit (13–15 octombrie 1852) a fost Esfigmenu, iar aici cele dintâi însemnări ale sale privesc două *Evanghelii*, una tipărită şi alta, *in folio*, pe pergament. Despre aceasta din urmă, spune[18] că „a fost dăruită de un oarecare Kirik pentru sănătatea sa şi a părinţilor săi mănăstirii Sf. Petru şi Pavel în târgul Sucevei, în Moldova”[19]. La început (probabil la începutul însemnării[20]) a văzut anul, la a cărui descifrare a avut dificultăţi. Dmitriev-Petkovici a citit – şi transcris – literele **х. н. а.**, acoperite cu câte o linie, iar deasupra lor, cam la mijloc, a marcat litera **м**; această combinaţie i s-a părut că poate să indice anul 1551, pe care l-a însoţit, însă cu un semn de întrebare: „т. е. 1551 ?”. Deşi semnalată, astfel, ca fiind *problematică*, datarea aceasta a intrat ca *certă* în circuitul ştiinţific şi manuscrisul este citat sub anul 1551 de toţi autorii care l-au menţionat, mai ales în treacăt, după 1941.

Însă eu cred că data poate fi reconstituită altfel.

Anume, cred că liniuţa pe care Dmitriev-Petkovici a semnalat-o deasupra cifrelor trebuie considerată ca fiind o titlă, adică acel semn care, aşezat deasupra unor *litere*, constituie indicaţia că ele au valoare de *cifre*. Dacă **н** şi **а** poartă title, atunci ele devin cifrele **н҃** şi **а҃**, adică 50 şi 1. Aşa se explică faptul că Dmitriev-Petkovici a ajuns la anul 1551, care însă i s-a părut neconvingător în absenţa cifrei miilor şi, ca atare, a pus semnul de întrebare. E posibil, însă, că ceea ce el a citit drept un **х҃** să fie tocmai un **з҃**: însoţită de semnul miilor, slova-cifră **҂з҃** a putut fi luată drept un **х҃**.

Astfel, cred că anul dăruirii manuscrisului poate fi **7051** (**҂з҃ н҃ а҃**), adică **1543**.

Fundaţia Culturală „Mihail Kogălniceanu” (care edita revista „Arhiva Românească”) a obţinut fotocopii de la Biblioteca Academiei din Leningrad (*ibidem*, p. 267, nota 1). Accesul la acest text mi-a fost uşurat de d-l Mihai Anatolii Ciobanu; îi mulţumesc şi aici.

[15] Pentru naşterea (la *Başino selo*) şi moartea sa (la Odessa) circulă date diferite: s-ar fi născut la 1824, 1826 sau 1827 şi ar fi murit la 1897 sau 1898. După *site*-ul **www.geni.com** (fişă actualizată la 20 mai 2016 de managerul Tatiana Veiner; consultată la 27 iunie 2016), s-a născut la 28 august 1826 şi a murit la 22 octombrie 1897.

[16] În 9–10 noiembrie a fost la Vatoped (*Обзор Афонских древностей К. П. Дмитриева-Петковича*, p. 62), unde şi-a lăsat semnătura pe o carte (Cyril Pavlikianov, *A Short Catalogue of the Slavic Manuscripts in Vatopedi*, în „Byzantina Symmeikta”, 10, 1996, p. 298: însemnare din 10 noiembrie 1852).

[17] Cf. *supra*, nota 14.

[18] *Обзор Афонских древностей К. П. Дмитриева-Петковича*, p. 1.

[19] „подарено было какимъ-то Кирикомъ за здравье его и его родителей мон-рю Св. Петра и Павла въ *Сѹчавскомъ Търіи* въ Молдавіи”.

[20] „Въ началѣ, гдѣ означается, кѣмъ это Евангеліе дарится, означенъ годъ”.

În numele **Кирика** putea fi cu uşurinţă ghicit numele **Кримка**, cu litera **м** suprascrisă – ceea ce Damian P. Bogdan n-a observat şi astfel a pierdut ocazia de a face conexiunea între această informaţie („Chirica” = Crimca, 1551) şi aceea adusă de părintele Mihail (Ioan Crimca). În consecinţă, ştirea aceasta din urmă a circulat separat, cealaltă rămânând neobservată[21]. Foarte târzia lor conectare cred că o datorăm, repet, lui Radu Constantinescu[22].

Jumătate de veac după Dmitriev-Petkovici, a ajuns la Esfigmenu un tânăr învăţat rus, Vladimir Nikolaevici Beneşevici (1874–1938); pe atunci magistrand la Facultatea de Teologie a Universităţii din Petersburg, el va deveni un mare savant în dreptul bisericesc bizantin, sfârşindu-şi viaţa împuşcat împreună cu fratele şi fiii săi gemeni de autorităţile statului pe care-l slujea. Raportul său despre călătoria din 1902, publicat în anul următor[23], dă mai multe amănunte despre *unicul* manuscris slavon găsit la Esfigmenu. După el, *Tetraevanghelul* ar fi bulgăresc şi ar data din veacurile al XIII-lea – al XIV-lea. Acestea sunt amănunte care vor putea fi verificate (confirmate sau infirmate) doar prin cercetare la faţa locului[24]. Până atunci, ne sunt permise, însă, unele conjecturi în care informaţiile respective se pot împleti cu concluzii mai vechi (definitive sau nu). Dar, *dacă* aprecierea lui Beneşevici privind originea şi vechimea manuscrisului se va dovedi corectă, atunci cred că, în acest caz, trebuie să aplicăm prin analogie sugestia pe care Kurt Weitzmann (1904–1993) a formulat-o cu privire la un aspect al „politicii culturale” urmate de domnii români: „a intra în posesia obiectelor venerabile ale bisericilor Constantinopolului şi a le împărţi între diferite mănăstiri ortodoxe – în multe cazuri, după ce comandaseră restaurări, ca în cazul noilor ferecături. Faptul că multe dintre ele au inscripţii dedicatorii ne ajută să obţinem o imagine de ansamblu asupra rolului pe care aceşti domni l-au jucat ca păstrători ai bogatei moşteniri bizantine”[25]. Am judecat, cândva, că este acceptabilă „ideea că restaurarea unor

---

[21] Nici chiar de profesorul Emil Turdeanu – cf. *supra*, nota 7.

[22] Cf. *supra*, nota 7.

[23] În „Известия Императорской Академии Наук”, том восемнадцатый / Bulletin de l’Académie Impériale des Sciences”, V[e] série, volume XVIII, 1903, secţiunea (cu numerotarea paginilor reluată) despre activitatea *Clasei de limbă şi literatură rusă*, p. 76–82. Descrierea *Tetraevanghelului* se află, în această secţiune, la p. 81. Mulţumesc d-nei Maria Magdalena Székely pentru identificarea acestei rare publicaţii ruseşti în format electronic.

[24] Colegul şi prietenul nostru, Florin Marinescu, relatează că a văzut, la Esfigmenu, „o superbă *Evanghelie*, în limba greacă, poate aceea copiată în 1551 de Ioan Crimca, dar şi alte două manuscrise, slavone, de secol XVII, probabil…” (Florin Marinescu, *Manuscrise româneşti la Muntele Athos. Încercare de prezentare*, în vol. *Memoria ca arhivă culturală. Centenar Emil Turdeanu*, editori: Avram Cristea şi Jan Nicolae, Alba Iulia, 2012, p. 163; idem, *Manuscrits roumains au Mont Athos. Essai de présentation*, în **TransR**, XXI, supplement no. 1, 2012, edited by Ioan-Aurel Pop, Ana Dumitran, Jan Nicolae, p. 105. Numai că, aşa cum am arătat deja, *Tetraevanghelul* dăruit de Ioan Crimca era *slav*, nu grecesc !

[25] „It must have a part of their cultural policy to obtain possession of the venerable objects of the churches of Constantinople and to distribute them to various orthodox monasteries – in many cases after they had commissioned restorations, as in the case of new bookcovers. The fact that many

«venerabile obiecte» care au supravieţuit Imperiului Bizantin putea să aibă, în ochii domnilor şi boierilor români, semnificaţia unei contribuţii simbolice la *restaurarea Imperiului însuşi*"[26]. Ar fi aici un gest similar, dar vizând moştenirea împărăţiei bulgare[27] ?! Ipoteza s-ar putea formula numai *când* şi *dacă* vom avea certitudinea originii bulgăreşti a manuscrisului[28].

*

Înainte de a merge mai departe şi pentru a elimina de la început orice întrebare sau îndoială, este probabil locul potrivit să precizez acum că în Biblioteca Academiei din St. Petersburg nu s-a aflat niciodată un *Tetraevanghel* grecesc având drept comanditar sau doar donator pe un Ioan Crimca, pentru bunul şi simplul motiv că *un asemenea manuscris nu a existat* decât în imaginaţia lui Radu Constantinescu. Printr-o foarte stranie „încurcare de fişe" – favorizată, e drept, de chipul greu de imaginat în care au fost organizate unele vechi publicaţii ruseşti –, autorul valorosului *Repertoriu* tipărit în 1986 a amestecat două texte legate de numele lui Beneşevici: darea de seamă despre călătoria în Grecia (în care a prezentat manuscrisul de la Esfigmenu)[29] şi lista unor manuscrise greceşti aduse din acea călătorie şi dăruite de el Bibliotecii Academiei de Ştiinţe[30]. Am înfăţişat pe larg, în alt loc[31], această curioasă (dar şi foarte sugestivă…) confuzie şi nu socotesc necesar să revin şi aici asupra ei.

---

of them have dedicatory inscriptions help us gain an insight into the role which these gospodars played as the preservers of the rich Byzantine heritage": Kurt Weitzman, *An Imperial Lectionary in the Monastery of Dionysiu on Mount Athos. Its Origin and its Wanderings*, în **RESEE**, 7, 1969, p. 253; studiul a fost reprodus, cu adnotări, în idem, *Byzantine Liturgical Psalters and Gospels*, Variorum Reprints, 1980 (*Collected Studies*, 119), la care n-am avut acces.

[26] Ştefan S. Gorovei, *Un dar uitat al lui Petru Rareş la Mănăstirea Dionysiou*, în vol. *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, coordonator Paul H. Stahl, I, Bucureşti, 2002, p. 329 (retipărit în vol. ***De potestate***. *Semne şi expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Iaşi, 2006; aici, p. 250). Însemnarea de danie a lui Petru Rareş, cu foto, în **SMIM**, XXIX, 2011, p. 329 şi la Florin Marinescu, *Manuscrits roumains au Mont Athos. Essai de présentation*, fig. 1.

[27] Despre *succesiunea bulgărească* în patrimoniul ideii imperiale din Moldova: Dan Ioan Mureşan, *Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie*, în „Bulgaria Mediaevalis", 2, 2011 (*Studies in honour of Professor Vassil Gjuzelev*), p. 705–755.

[28] Pe la aceeaşi vreme, se afla pe pământul românesc *Evangheliarul* ţarului bulgar Ivan Alexandru, după modelul căruia s-a alcătuit *Tetraevanghelul* domnului muntean Alexandru al II-lea Mircea (1568–1577), cunoscut azi sub numele *Suceviţa 23*, model, la rândul lui, pentru *Suceviţa 24*, scris din porunca lui Ieremia vodă Movilă şi terminat după moartea sa, în 1607. Cf. G. Popescu-Vîlcea, *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea*, Bucureşti, 1984; idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, Bucureşti, 1984. Cu informaţii şi idei noi: Elka Bakalova, *À la recherche du prototype de Évangiles princiers roumains*, în **AP**, VIII, 2012, 1, p. 349–373.

[29] „Известия Императорской Академии Наук", secţiunea *Отчет о деятельности отделения русскаго языка и словесности за 1902 год*.

[30] *Ibidem*, secţiunea *Общее Собрание* (Adunarea Generală), p. XIII–XIX.

[31] Ştefan S. Gorovei, *Un tezaur de informaţii şi valorificarea sa: însemnările de pe cărţi*, p. 120–123.

*

După foarte scurta descriere a lui Beneşevici, *Tetraevanghelul* era/este împodobit cu miniaturi înfăţişându-i pe cei patru Evanghelişti şi avea/are titlurile (*incipit*-urile ?) aurite[32]: un manuscris scump, de lux (sau măcar de foarte bună calitate), ceea ce coincide perfect cu aprecierea părintelui Paul Mihail („un prea frumos Tetraevangheliar slav”[33]). Nu vom putea răspunde niciodată, probabil, la întrebarea: cum şi l-a procurat, oare, Ioan Crimca ?! L-a găsit şi l-a cumpărat prin drumurile meseriei sale ? Avea el şi alte legături cu sudul Dunării ? Faptul rămâne, oricum, tulburător şi *unic*.

Spre deosebire de Dmitriev-Petkovici şi din fericire pentru noi, Beneşevici a copiat şi însemnarea de danie (notiţa dedicatorie), aflată pe faţa („liţa”) 9. Fără să am motive de a bănui înţelegerea şi transcrierea greşită a textului slav, nu pot să exclud posibilitatea că unele litere au fost rău citite de editor sau, eventual, rău înţelese de culegătorul de la tipografie. Iată textul aşa cum l-a publicat Beneşevici:

> **Съи Тетроеѵгль даде Іѡн Кримка въ мѡлбѣ себѣ и подрѹжїа его и въ задшїе рѡдителїи его, Кримка и Марина, идеже ест храм Стѡю и Връховною Апслѹ Петра и Павла въ Сѹчавской тръгѹ прото же никто же да не порѹшит его ѡт прѣдреченаго храма пи да речет кто ꙗко отнина ми ест пи да кто оукрадет ии продас ии кѹпит продаѧи и кѹпѹѧ, проклѧт ѡт Ба и стых тӥї ѡтцъ иже въ Никеи и Стѡю Апслѹ Петра и Павла. Амин.**

Poate să pară ciudat, dar realitatea e aşa şi trebuie să ne consolăm cu posibilitatea de a reconstitui însemnarea dedicatorie îmbinând cele două descrieri. Cineva cu spirit hipercritic s-ar putea îndoi de faptul că cei doi autori (Dmitriev-Petkovici şi Beneşevici) s-au referit la unul şi acelaşi manuscris. Nu cred că o asemenea îndoială şi-ar putea avea rostul: cele două descrieri au câteva principale elemente comune, care pledează suficient de convingător pentru a o exclude din capul locului: *donatorul* (Crimca), *hramul* bisericii (Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel) şi *oraşul* (Suceava). Ca urmare, nu voi greşi, sper, ataşând textului integral dat de Beneşevici datarea care rezultă din descrierea lui Dmitriev-Petkovici.

Întregirea textului (după normele în uz la noi) presupune şi corectarea unor erori – poate de lectură, poate de tipar – ceea ce nu intră în atenţia mea aici. Mă

32 „Заглавія золотомъ; есть изображенія 4-хъ евангелистовъ”.

33 Cf. *supra*, nota 12.

interesează, deocamdată, prima parte a însemnării, care urmează formularul cunoscut şi nu pune probleme de traducere; ea spune că

> *Acest* **Tetraevanghel** *l-a dat Ion Crimca întru ruga sa şi a soţiei sale şi pentru sufletul părinţilor lui, Crimca şi Marina, <bisericii> unde este hramul Sfântului şi mai de frunte Apostol Petru şi Pavel, în târgul Sucevei.*

Şi astfel avem, la **1543**, adică în domnia lui Petru Rareş, un **Ion Crimca** trăitor foarte probabil în Suceava şi – îndrăznesc a bănui – chiar în parohia bisericii cu acel hram. Prin necunoaşterea suplimentului de informaţie, adus de Damian P. Bogdan şi înglobat în repertoriul lui Radu Constantinescu, referitor la datarea în 1551, s-a putut spune că această biserică ar fi „menţionată documentar probabil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea”[34]. Iată, însă, că vechimea celei dintâi (şi, deocamdată, singurei) atestări a bisericii Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel urcă în prima jumătate a acelui secol.

Dar informaţiile cele mai spectaculoase rămân cele de ordin genealogic. Dacă din notiţa lui Dmitriev-Petkovici s-ar putea deduce că, la „1551”, Ion Crimca ar fi fost necăsătorit, iar părinţii lui ar fi fost încă în viaţă – de vreme ce făcea darul *pentru sănătatea lor* –, însemnarea completă, datorată lui Beneşevici, arată exact contrariul: Ion Crimca era căsătorit, iar părinţii săi erau morţi. Însemnarea nu dă numele soţiei şi nici al eventualilor copii, dar aceste absenţe nu au nici o relevanţă: formularul tradiţional al acestui tip de izvoare nu implică în mod obligatoriu asemenea menţionări şi sunt suficiente exemple în acest sens. Notiţele dedicatorii puteau înscrie uneori *toate* elementele genealogice care ne interesează, alteori numai pe *unele*, iar alteori nici de unele ! Spre exemplu, cea a logofătului Tăutu, de pe *Mineiul* comandat de el în 1492[35], nu are nici una dintre aceste iubite precizări genealogice, deşi la data aceea donatorul era căsătorit şi avea copii ! Însemnarea aşternută la 1539 pe *Apostolul* dăruit de Ion-Fetion bisericii curţilor sale din Corni, despre a cărui existenţă în colecţiile Bibliotecii Naţionale „Széchényi” din Budapesta[36] am luat cunoştinţă la 24 iunie, chiar în cursul redactării prezentului studiu[37], dă numele jupânesei, dar pe copii şi pe părinţii decedaţi îi menţionează

---

[34] Paraschiva-Victoria Batariuc, *Biserici dispărute la Suceava*, în **HU**, XV, 2007, 1–2, p. 208. Informaţiile reluate în eadem, *Contribuţii mărunte la istoria arhitecturii din ţinuturile Suceava şi Cernăuţi (secolele XIV–XVIII)*, Suceava, 2011, p. 42 („Este singura menţiune despre această biserică, greu de localizat în spaţiul urban al Sucevei medievale”).

[35] Cf. Olimpia Mitric, ***Mineiul*** *logofătului Tăutu (1492)*, în **AP**, XI, 2015, 1, p. 73–85. Pentru problemele pe care le pune această însemnare dedicatorie, v. Ştefan S. Gorovei, *Un tezaur de informaţii şi valorificarea sa: însemnările de pe cărţi*, p. 114.

[36] *Catalogue of the Slavonic Cyrillic Manuscripts of the National Széchényi Library*, Edited by Ralph Cleminson, Elissaveta Moussakova, Nina Voutova, with a historical essay by Orsolya Karsay, Budapesta, 2006, p. 43–45, nr. 17; însemnarea la p. 44.

[37] Cf. Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 143–145.

fără să-i nominalizeze. Ca atare, în baza însemnării analizate aici nu se poate afirma tranşant că, la 1543, Ion Crimca n-ar fi avut copii.

Trebuie să observăm că, în cazul de faţă, avem, totuşi, situaţia cea mai puţin nefericită: donatorul ne dă numele părinţilor săi – **Crimca** şi **Marina**. Urmând părerea comună că Ion Crimca de la „1551" (1543) ar fi tatăl mitropolitului, am avea aici pe bunicii acestuia din urmă. Numai cât, din motive pe care le voi expune imediat, nedumerirea începe să ia locul bucuriei descoperirii şi un şir de întrebări se strecoară printre certitudinile pe care le socoteam dobândite.

Ion Crimca este fiul unui personaj care se numea *doar* Crimca ?! Anastasie mitropolitul îşi menţionează părinţii, în colofoanele manuscriselor sale, sub forma *Ioan şi Cristina* (iar în „testamentul" din 1610 îi spune tatălui său *Ioan Crimca*), dar niciodată nu-l aminteşte doar cu numele pe care azi îl considerăm *de familie* (ceva în genul „Crimca şi Cristina").

Nu am voie să exclud o lectură neatentă, care să fi omis prenumele (Beneşevici a omis şi anul). Dar *dacă* nu este o omisiune, atunci ce-ar trebui să înţelegem ? Scriind aceste rânduri, o singură explicaţie îmi pare la îndemână: tatăl lui Ion de la „1551" (1543) se numea *doar* Crimca, nume unic, „de botez" (aşa cum soţia sa fusese botezată cu numele Sfintei Marina) sau poreclă sau altceva. În acest caz, s-ar putea spune că avem de-a face cu începătorul neamului purtând acest nume. Totuşi…

Este momentul potrivit să ne punem întrebarea: în acest Ion Crimca de la 1543, fiul lui Crimca şi al Marinei, trebuie oare să vedem, cu adevărat, pe tatăl viitorului mitropolit ? Ipoteza este tentantă şi, cum am spus, ea a fost acceptată deja de câţiva cercetători, între care şi autorul prezentei comunicări. Acesta, însă, crede că trebuie să facă azi *amendă onorabilă*. Şi iată de ce.

Să admitem că Ion Crimca de la 1543 este tatăl lui Ilie/Anastasie, iar despre acesta din urmă că a văzut lumina zilei, cu multă probabilitate, pe la 1555–1560[38]. În acest caz, însă, trebuie să explicăm naşterea unui fiu abia după 12–17 ani de la menţionarea părintelui căsătorit. Desigur că o asemenea situaţie nu trebuie exclusă categoric, dar judecăţile se fac în primul rând după regulă şi abia apoi se pot lua în discuţie excepţiile. Or, regula – evidentă tuturor celor familiarizaţi cu istoria familiei în Evul Mediu şi în cel modern – consta în naşterea primului copil la curândă vreme după căsătorie, ceilalţi urmând la câte un an sau doi. În cele mai multe cazuri, marea mortalitate infantilă a acelor timpuri ne împiedică să

[38] Această vreme a naşterii sale o indică, în primul rând, faptul că la 1574/1577 îşi comanda o carte de rugăciuni, gest potrivit pentru un tânăr aflat la începutul drumului în viaţă. Prezenţa în oaste, în anii '80, în luptele împotriva cazacilor năvălitori, se potriveşte bărbatului de 25–30 de ani. Abia după aceea urmează lunga lui carieră eclesiastică, de cel puţin 30 de ani (1599–1629). Astfel, pare foarte probabil că Anastasie Crimca a trecut la Domnul când avea în jur de 70 de ani. Ştefan S. Gorovei, *Neamul mitropolitului Anastasie Crimca. Noi precizări*, p. 137: născut circa 1558–1562, deci cam în jurul lui 1560.

cunoaştem şirul complet al copiilor născuţi dintr-o căsătorie cu o anumită durată[39]. Pentru că, dacă Ion este tatăl lui Ilie, el trebuie să fi murit pe la 1570, în timp ce soţia sa Cristina, mama lui Ilie, a murit tocmai la 1594.

Ceva nu se potriveşte în – ca să spun aşa – cronologia genealogiei. Ori au fost, în lungul interval de 12–17 ani, mai mulţi copii, morţi cu toţii între timp, rămânând Ilie, *benjaminul* familiei, ori Ion Crimca a avut parte şi de o a doua căsătorie, cu acea Cristina despre care ştim în mod pozitiv că a fost mama lui Ilie/Anastasie şi a murit în 1594. Nici pentru una, nici pentru cealaltă dintre aceste două ipoteze nu putem avea dovezi. Dar şi fără dovezi, de un fel sau de altul, ambele ipoteze emană un aer de şubrezenie greu de trecut neobservat.

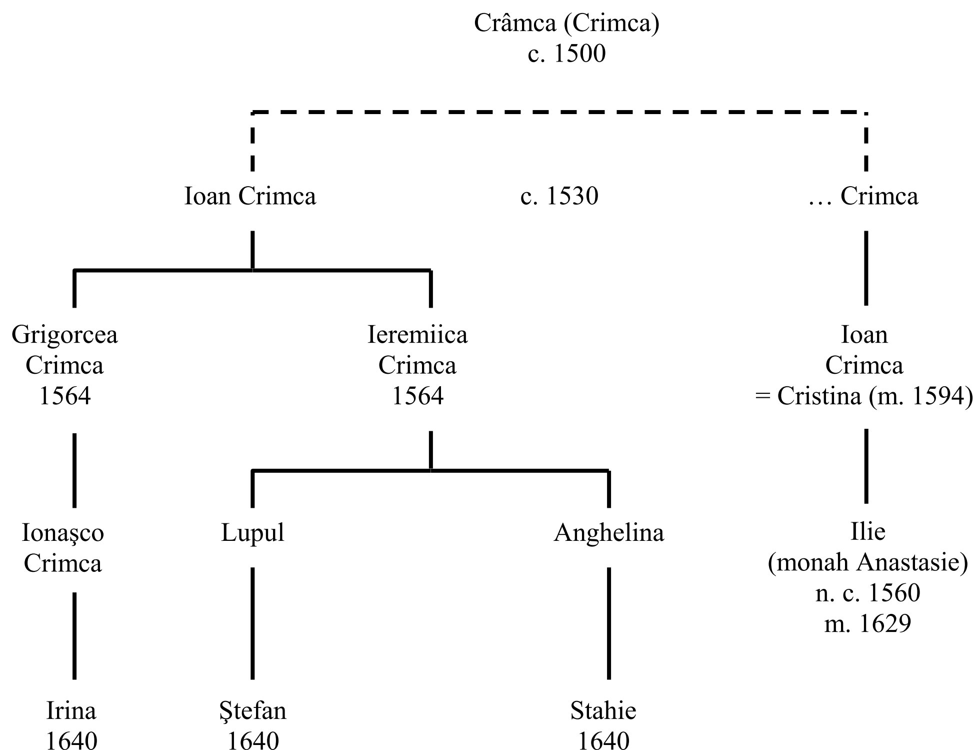
Păstrând nedumerirea pe terenul genealogiei, mă întorc la un mic studiu de acum două decenii, cu concluzii care încă n-au intrat în circuitul ştiinţific. Am pus în evidenţă, atunci, existenţa la 1564 a negustorilor moldoveni Grigorcea şi Ieremiica, fiii Crâmcăi din Suceava, având la Liov afaceri în care aduceau ca garanţie „cuvântul nostru negustoresc”[40]. Interpretând această informaţie împreună cu acelea din catastiful breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava (unde este înscris Grigorcea Crimca, fiul lui Ioan Crimca) şi din unele documente ulterioare, am ajuns la concluzia că cei doi negustori suceveni de la 1564 erau fiii unui Ioan Crimca, *altul decât tatăl mitropolitului*, şi anume din generaţia anterioară.

Privind spiţa genealogică alăturată, mi se pare de toată evidenţa că donatorul *Tetraevanghelului* de la Esfigmenu este – cu infinit mai multă probabilitate – tatăl fraţilor Grigorcea şi Irimiica, mai degrabă decât tatăl lui

[39] Uneori, mureau toţi copiii născuţi dintr-o căsătorie cu durată normală – este cazul lui Simion Stroici, care a avut cel puţin patru sau cinci copii, morţi toţi la vârste mici, astfel încât s-a putut spune că el „copii din trupul lui n-a avut”. Şi Toma Cantacuzino, din prima lui căsătorie cu Iftimia, fata Măricăi Başotă, a avut tot vreo cinci copii şi i-a pierdut pe toţi, ceea ce l-a făcut moştenitor al bunurilor mamei lor, fosta lui soţie. O discuţie recentă asupra natalităţii şi mortalităţii infantile în vechime, cu bibliografia aferentă: Ştefan S. Gorovei, *Natalitate şi mortalitate infantilă în „Vechiul Regim”. Sugestiile izvoarelor*, comunicare prezentată la 25 aprilie 2017 în cadrul Colocviului Naţional „Biografie – Prosopografie – Genealogie. Discuţii de metodologie şi studii de caz din Antichitate şi până în prezent”, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi, Facultatea de Istorie, Departamentul de Cercetare, împreună cu Institutul Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta” şi cu DAAD Alumni-Club Iaşi.

[40] Ştefan S. Gorovei, *Neamul mitropolitului Anastasie Crimca. Noi precizări*, p. 136. Aprecierea că în actul respectiv avem „cea mai veche atestare a neamului din care s-a ridicat mitropolitul Anastasie Crimca” nu este foarte exactă: rămânea, chiar la vremea când am tipărit acest articol, atestarea din „1551”. Documentul scris la Sniatyn la 20 iulie 1564, păstrat în arhivele din Liov, a fost publicat în vol. *Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII*[-lea] / *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в.*, ed. I. S. Grosul, A. Oţetea, A. A. Novoselski, L. V. Cerepnin, I (*1408–1632*), Moscova, 1965, p. 128 (text polon) şi 129 (text rus şi român), nr. 46.

Ilie/Anastasie. Şi pot spune acum, cu toată convingerea, că Ioan Crimca din catastiful sucevean nu este una şi aceeaşi persoană cu tatăl mitropolitului[41].

Această concluzie confirmă ipoteza mea din 1997, anume că tatăl celor doi fraţi a trebuit să trăiască „în vremea lui Ştefăniţă şi a lui Petru Rareş”[42]. În plus, putem adăuga acum cu certitudine încă o generaţie, pe atunci doar bănuită: Crimca şi soţia sa, Marina. Aceştia, deja răposaţi în 1543, au putut trăi la sfârşitul veacului al XV-lea, adică în ultima parte a domniei lui Ştefan cel Mare. Ei trebuie să fie *străbunicii mitropolitului*. Ne rămâne speranţa de a afla, în viitor, numele bunicilor.

Înainte de a închide şi acest capitol, îndrăznesc să adaug încă o concluzie, deocamdată sub formă de ipoteză. Biserica Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, beneficiara *Tetraevanghelului* lui Ioan Crimca, nu a fost localizată pe teren de

---

[41] În 1979, am scris despre această identitate ca fiind posibilă „după toate aparenţele” (Ştefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuţii*, p. 107). În 1997, am socotit necesar „să-i accentuez doza de *improbabilitate*” (*Neamul mitropolitului Anastasie Crimca. Noi precizări*, p. 137). A venit vremea când o pot exclude cu totul !

[42] Idem, *Neamul mitropolitului Anastasie Crimca. Noi precizări*, p. 136.

specialiştii istoriei sucevene[43]. Cred, însă, că o putem lega de *uliţa Crâmcăi* din catastiful breslei blănarilor şi cojocarilor[44]. Identificarea lor pe harta vechii Suceve trebuie să meargă împreună.

*

Şi acum, pentru că suntem la numele pe care îl purta o veche uliţă suceveană, mi se pare necesar (şi poate va fi şi util) să revin şi la numele familiei. Dar, ca să ajung acolo, este obligatoriu să ne întoarcem la însemnarea dedicatorie de pe manuscrisul de la Esfigmenu. Ea nu se încadrează total în tiparul sau formularul cunoscut, tradiţional pentru asemenea texte. Nu este vorba despre absenţele amintite deja – numele soţiei sau al eventualilor copii (actuali sau viitori). Trec şi peste dezacordul repetat (*Sfântul Apostol*, dar *Petru şi Pavel* !). Rămâne formula din partea a doua a însemnării, formulă la a cărei limpezire am avut ajutorul prietenesc al d-lui Ivan Biliarsky şi care, în traducere[45], ar suna cam aşa:

> *Pentru aceasta, nimeni să nu-l ia de la mai sus-zisa biserică, nici careva să zică „este ocina mea”, nici careva să-l fure, sau să-l vândă, sau să-l cumpere vânzând şi cumpărând.*

Este un ansamblu pe care nu-mi amintesc să-l mai fi întâlnit în alte texte din această categorie, un ansamblu fără pereche, cred, în *epigrafia codicologică*[46]

---

43 Emil-Ioan Emandi, Mihai-Ştefan Ceauşu, *Să nu dărâmi, dacă nu ştii să zideşti (Contribuţii de morfologie urbană la cunoaşterea istoriei oraşului Suceava, 1388–1988)*, Rădăuţi–Iaşi, 1991, p. 224 şi 291, nota 1011; Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban şi cultura spaţiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV–XX*, Iaşi, 1996, p. 246. În ambele locuri (textul este identic), se citează un „Minei scris în 1566 de monahul Macarie, care a fost cumpărat de Matei şi soţia sa Maria şi dăruit în târgul Sucevei către «biserica Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel»”, trimiţându-se la lucrarea părintelui Paul Mihail din 1933, în al cărei titlu se adaugă – fără temei – *Cărţi şi manuscrise româneşti la Muntele Athos*. Am presupus, cu alt prilej, că s-a produs o încurcătură de fişe: Ştefan S. Gorovei, *O însemnare şi posibilele ei implicaţii: Ignatie Crăciun şi neamul său*, în **SMIM**, XXXIII, 2015, p. 471 (Addenda et corrigenda). Tot ca despre un edificiu religios nelocalizabil „în spaţiul urban al Sucevei medievale” a scris şi Paraschiva Victoria Batariuc (cf. *supra*, nota 34).

44 Pentru această uliţă, v. Emil-Ioan Emandi, Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 72–74 şi Emil Ioan Emandi, *op. cit.*, p. 276–278 (acelaşi text).

45 D-l Ivan Biliarsky mi-a oferit traducerea acestui pasaj în limba franceză: „*concernant cela, personne ne dois pas transgresser cela* [*en l'emportant*] *du temple susmentionné, ni un certain à dire que c'est son propriété (ou héritage), ni le voler, ni le vendre, ni l'acheter en vendant et achetant*”. Eventuala trădare a sensurilor prin traducerea din franceză în română mi se datorează.

46 Într-un studiu recent, am pledat pentru cuprinderea însemnărilor de pe cărţi în câmpul mai larg al epigrafiei: Ştefan S. Gorovei, *Un tezaur de informaţii şi valorificarea sa: însemnările de pe cărţi*, p. 138–139. Propun acum această formulă (prin analogie cu epigrafia *lapidară* sau epigrafia *campanilă*) pentru a defini acea secţiune căreia ar putea să-i revină însemnările aşternute pe cărţi şi pe manuscrise. V. şi idem, *Epigrafia medievală – o disciplină abandonată ?* (Zilele Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Sesiunea de comunicări a Facultăţii de Istorie, 28 octombrie 2011).

moldovenească şi care, tocmai de aceea, îmi pare a indica un om nu foarte obişnuit cu formularul acestui tip de documente. Omul care a scris sau cel care a comandat (sau dictat) ? Dacă repetarea stăruitoare a verbelor *a vinde* şi *a cumpăra* poate să arate pe omul care trăieşte puternic negustoria, atunci acela este şi „autorul", cel puţin al acestei părţi a textului.

În scrisoarea poloneză din 1564, cei doi fraţi (Grigorcea şi Ieremiica) îşi spun „fiii *Crâmcăi* din Suceava" („synowie Krymczini s Schochawy"). Uliţa din Suceava, unde au locuit „*Ioan Crimca*; *Grigorcea*, fiul său; *Ionaşco*, fiul lui Grigorcea"[47], se numea şi ea „uliţa lui *Crâmca*" (**ȣлица Крымкова**)[48]. Aceasta înseamnă că numele era, în forma sa veche, probabil cea iniţială, *Crâmca*, transformat apoi, după regulile foneticii, în *Crimca*.

În comunicarea din 1997, am riscat ipoteza că am avea de-a face cu urmaşii unui refugiat din *Crâmul* prăbuşit în întregime sub stăpânire otomană în 1475, eventual cu un locuitor al Mangopului, refugiat în Moldova doamnei Maria Asanina Paleologhina, Maria de Gothia şi Chazaria sau Maria de Theodoro.

„Avem, prin urmare, de-a face cu un neam întemeiat de un negustor crâmlean, «grec» din Mangop, refugiat la Suceava în 1475 ?"[49] – mă întrebam cu acel prilej. Acestei ipoteze i s-a opus atunci o alta, care a părut mai plauzibilă din punct de vedere lingvistic, întemeindu-se pe un cuvânt atestat în Banat, **crincă** („Oboroc lungăreţ, făcut din scoarţă de tei, cu care se aduce cucuruzul din holdă şi care serveşte şi de leagăn pentru copiii mici"), derivat „dintr-o formă sârbească corespunzătoare bulgărescului **krinka**", care înseamnă „măsură pentru cereale"[50]. Dacă atunci eventuala origine sârbească a numelui am pus-o în legătură cu „strădania mitropolitului pe tărâmul scrisului slavonesc într-o vreme când limba română era în plină ascensiune"[51], acum vedem că şi eventuala origine bulgărească a numelui ar putea fi pusă în legătură cu preferinţa pentru un *Tetraevanghel* bulgăresc.

Azi, aceste conexiuni mi se par mai degrabă fanteziste[52] şi cred că reflectorul căutărilor ar putea fi îndreptat şi în altă direcţie. Cuvântul *krymka* există în limba polonă, desemnând o acoperitoare de cap fără cozoroc, purtată de tătarii

---

[47] *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului 1388–1918*, I, ediţie de documente întocmită de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu şi Gavril Irimescu, Bucureşti, 1989, p. 335, nr. 199.

[48] *Ibidem*. Uliţa şi-a păstrat numele până târziu, cum se vede dintr-un document de la 1767 (*ibidem*, p. 420–421, nr. 271).

[49] Ştefan S. Gorovei, *Neamul mitropolitului Anastasie Crimca. Noi precizări*, p. 138.

[50] **DLR**, I, Partea II, p. 909 (fasc. XII, Bucureşti, 1909).

[51] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 139.

[52] Ca şi „explicaţia" pe care o găsesc la N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 253: „**CRIM**. **1.** *Crimu*, fam., mold. (Bacău). **2.** + *-an* : *Crimanu*, Şandru (Isp.I,1). **3.** *-ca*: *Crimca*, Ioan (Bis R; Sd XI, XVI), tatăl mitropolitului Anastasie C. **4.** Cu n<m: Crin, fam., act. < Crim (nr. 1); *Crincul* (Sur. IX)".

din Crimeea, dar şi de evrei. Un soi de porumbei albi poartă acest nume întrucât au pe vârful capului o mică „acoperitoare" neagră (*Krymka białostocka*). Am găsit chiar şi o familie, originară din Mazovia, purtând numele *Krymka* – evrei atestaţi din secolul al XVIII-lea. Un sat din regiunea Zaporoje se numeşte tot aşa. Numele Krymka (Crâmca) ne conduce, aşadar, cu multă probabilitate, spre Crimeea. Un grec, un armean sau un evreu (karait) salvat din Crimeea şi-a putut pierde numele purtat acolo (dacă a avut vreunul), fiind poreclit pur şi simplu, *Krymka*. Existenţa cuvântului ca atare în limba polonă[53] ne obligă să acceptăm că strămoşul crâmlean a ajuns în Moldova trecând prin Polonia/Ucraina (unde a primit porecla în această formă). Or, în Polonia – şi în mod special în Galiţia – şi-au găsit adăpostul mulţi crâmleni, în special armeni. Pare suficient de sugestivă legătura celor doi negustori Crimca din 1564 cu Liovul, oraş aflat pe drumul care lega comerţul de la Marea Neagră la Marea Baltică.

Poate că orientarea în această direcţie a cercetărilor şi a reflecţiilor nu ar fi lipsită de roade. Mi se pare că o îndepărtată origine armenească, urcând spre generaţia a patra (sfârşitul veacului al XV-lea), nu ne mai poate apărea astăzi ca absolut imposibilă sau improbabilă. După cum nici trecerea la Ortodoxie nu trebuie văzută ca o eventuală consecinţă doar a presiunilor care, se pare, încep a se face simţite în Moldova tocmai la această vreme[54]. Câteva decenii după moartea mitropolitului Crimca, în 1676, Mănăstirea Putna primea un *Evangheliar* dăruit – „pentru iertarea păcatelor sale şi ale părinţilor săi" – de *Avram armeanul*[55], evident un convertit de dată mai recentă sau mai veche (de vreme ce se roagă pentru părinţii săi). Asemenea cazuri au putut exista şi într-o vreme mai veche. Iar dacă înaintaşii lui Ilie/Anastasie erau armeni trecuţi la Ortodoxie, avem o explicaţie psihologică pentru zelul extraordinar al acestuia în apărarea dreptei credinţe, dar şi una pentru apariţiile de artă orientală (georgiană, s-a zis) la Dragomirna.

---

[53] Există şi numele de familie *Krymskij*: Agathanghel Efimovici Krymskij (1871–1942) a fost istoric, filolog (specializat în turcologie şi semitologie), provenind dintr-o familie ucraineană de tătari crâmleni.

[54] Ipoteza se întemeiază pe o scrisoare trimisă dogelui Veneţiei în 1480 de patriarhul de Constantinopol, Maxim (1476–1481), cunoscută încă de la mijlocul veacului al XIX-lea şi adusă în discuţie de Petre Ş. Năsturel, *L'attitude du Patriarcat œcuménique envers les Arméniens des Pays Roumains (fin XIVe siècle – début XVIe siècle)*, în vol. *L'Armènie et Byzance. Histoire et culture*, Coll. „Byzantina Sorbonensia", 12, Paris, 1996, p. 150–151, care a socotit că evenimentele amintite ar fi avut loc în Muntenia. După părerea d-lui Andrei Pippidi, *Sacralisation de l'espace et de l'identité nationale*, în idem, *Byzantins, Ottomans et Roumains. Le Sud-Est européen entre l'héritage impérial et les influences occidentales*, Paris, 2006, p. 37, ele ar trebui localizate în Moldova; această opinie este împărtăşită şi de d-l Ştefan Andreescu, *Presiune otomană şi reacţie ortodoxă în Moldova urmaşilor lui Petru Rareş*, în **SMIM**, XXVII, 2009, p. 27–28. Cred, totuşi, că informaţia respectivă merită o reflecţie mai adâncită, pornind în primul rând de la persoana emitentului.

[55] Ştefan S. Gorovei, *Un tezaur de informaţii şi valorificarea sa: însemnările de pe cărţi*, p. 148–149. Manuscrisul se află la Biblioteca Naţională „Széchényi" din Budapesta: *Catalogue of the Slavonic Cyrillic Manuscripts of the National Széchényi Library*, p. 6–8, nr. 4; însemnarea la p. 8.

*

După cum se vede, necunoscutele nu se împuţinează pe măsură ce avansează cunoaşterea: se întâmplă că amănunte neobservate, erori nebănuite, conexiuni şi concluzii forţate şi altele ca acestea obturează sau înceţoşează calea, uneori foarte îngustă, pe care cercetătorul este silit s-o urmeze în căutarea bobului de adevăr *stabil* în vastul şi haoticul câmp al trecutului studiabil. Treptele de ipoteze, cu poziţii fluctuante, între care sunt inevitabile întoarcerile la opinii mai vechi, „rezultatele greşite şi părerile false” pe care au datoria să le înlăture continuatorii unei munci, nu destramă farmecul acestei munci însăşi, în a cărei concretizare s-a putut cuprinde – cum spunea N. Iorga în 1911 – şi „o iluzie dispărută a adevărului”.

ADDENDA ET CORRIGENDA

În studiul *Patrimoniul nostru istoric. Studiu de caz: Mănăstirea Dragomirna* (în vol. *Dragomirna. Ctitori şi restauratori*, I, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2015, p. 112–116), am încercat să refac avatarurile *Apostolului* dăruit de Anastasie Crimca ctitoriei sale şi ajuns, în împrejurări necunoscute, în Biblioteca Imperială din Viena (azi, Biblioteca Naţională a Austriei). Referindu-mă la folosirea manuscrisului de către savanţii de la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor, am citat pe Joseph Dobrowsky (Dobrovský), care la 1822 a scris următoarele: „Hunc codicem Alterus pro editione sua N. Test. conferre non potuit, cum duobus annis serius (1789 mense Aprili) Zamoscio missus fuerit. Descripsit vero eum in appendice ad Homeri Iliadem, ac lectiones ex eo in Miscellaneis adduxit” (p. 114). În vremea redactării acelui text, n-am reuşit să identific toate amănuntele citate de Dobrowsky; alte călătorii în biblioteci şi extinderea căutărilor pe internet au adus lămuririle necesare. „Alterus” este *Franz Karl* (sau *Carl*) *Alter* (1749–1804), filolog pasionat de limbile vechi (între care şi slava); lui i se datorează o ediţie a *Noului Testament* (două volume, Viena, 1786–1787), dar şi ediţii ale epopeilor homerice (*Iliada*, în 1789 şi *Odiseea*, în 1794). Ultimul titlu menţionat de Dobrowsky, *Miscellaneele*, desemnează volumul *Philologisch-kritische Miscellaneen* (Viena, 1799), în care, în adevăr, *Apostolul* lui Crimca (pe atunci, manuscrisul 3275 al Bibliotecii Imperiale) este deseori menţionat (p. 31, 44, 45, 46, 50, 91, 92, 93, 94, 95) pentru diverse lecţiuni şi forme gramaticale. Copistul (donatorul) sau beneficiarul nu se bucură de nicio atenţie. Joseph Dobrowsky rămâne, astfel, cel dintâi savant care, la 1822, a dat toate indicaţiile corecte despre *Apostolul* lui Crimca.

Iar cel care nu a putut folosi *Apostolul* la 1789, pentru că era trimis la Zamość, nu este Griesbach, precum crezusem, ci Franz Karl Alter.

Rog cititorii binevoitori să ţină seama de aceste adaosuri şi îndreptări.

Un manuscrit égaré, une église disparue et la lignée du métropolite Anastase Crimca

(Résumé)

En 1852, le savant bulgare Konstantin P. Dmitriev-Petković a découvert au Monastère d'Esphigmenou du Mont Athos un vieux manuscrit slavon très intéressant pour l'histoire roumaine: un *Tetraévangéliaire* slavon qui aurait été offert en 1551 (?) par un certain „Kirik" à une église de la ville de Suceava, placée sous le vocable des Saints Apôtres Pierre et Paul. Ses notes ont été imprimées en 1865, sans être connues aux historiens roumains qu'en 1941. Le manuscrit fut examiné à nouveau en 1902 par le savant russe Vladimir N. Beneševič (1874–1938), qui a publié l'inscription dédicatoire (en lui omettant la date): le vrai nom du donateur n'était pas du tout „Kirik", mais *Ioan Crimca*. Malgré sa publication en 1903, la description de Beneševič resta inconnue, elle aussi, jusqu'en 1986 aux historiens roumains; ceux-ci prirent connaissance de l'existence du manuscrit d'Esphigmenou grâce à la relation du R. P. Paul Mihail[ovici], qui donna en 1933 une très courte description, mais toujours sans reproduire la date. Pourtant, l'élément le plus important de ce manuscrit – c'est-à-dire le texte même de la dédicace qui mentionne le nom du donateur, celui de l'église de Suceava et la date – ne fut jamais publié en Roumanie.

Le donateur du manuscrit fut identifié, par tous les spécialistes (l'auteur du texte présent y compris), avec le père de Ilie Crimca (ou Crimcovici); ce dernier, élu (sous le nom d'Anastase) évêque de Rădăuţi en 1600, puis évêque de Roman (1606) et finalement archevêque de Suceava et métropolite de la Moldavie (1608–1629), fut un des fondateurs du Monastère de Dragomirna.

Poursuivant ses recherches concernant Anastase Crimca et Dragomirna, l'auteur jeta un coup d'œil sur le dossier de ce *Tetraévangéliaire* d'Esphigmenou. La recherche, menée à travers plusieurs confusions et malentendus et attachant aux détails l'attention qu'elles réclament à juste titre, ne tarda pas à offrir les surprises. La date rapportée par Dmitriev-Petković (1551 ?) dut être corrigée en 7051, c'est-à-dire *1543*, tandis que la note dédicatoire publiée par Beneševič en 1903 dévoila les parents du donateur, *Crimca* (tout court, donc peut-être le fondateur de la famille) et *Marina*. D'autre part, cette investigation aboutit à la conclusion qu'un autre *Tetraévangéliaire*, décrit comme rédigé en grec, provenant d'une donation faite (à une église inconnue) par le même Ioan Crimca et se trouvant à la Bibliothèque de l'Académie de St. Petersbourg, *n'existe pas*: il est apparu suite à une confusion que l'auteur a déchiffré à une autre occasion (voir „Studii şi Materiale de Istorie Medie", XXXIV, 2016, p. 120–123).

La note dédicatoire du *Tetraévangéliaire* d'Esphigmenou atteste, donc, l'existence d'un Ioan Crimca, fils de Crimca et de Marina, habitant de Suceava et qui, en 1543, offrait ce manuscrit à l'église des Saints Apôtres Pierre et Paul; or, une des plus importantes rues de l'ancienne ville de Suceava s'appelait *la rue de Crimca*. Il faut admettre que ces deux points – la rue et ladite église – doivent aller de pair si on veut essayer leur localisation sur la carte de la vielle ville.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur reprend la discussion concernant le patronyme de cette famille – Crimca, *Krymka* – et revient à l'opinion exprimé en 1997 sur sa signification: *Krymka* doit être un surnom utilisé pour désigner un homme originaire de *Krym*, parti donc de la Péninsule de Crimée. L'analogie avec certains mots et noms utilisés en Pologne et en Ukraine actuelle semble suggérer un lointain ancêtre d'origine arménienne, qui dut fuir la Crimée pour trouver son refuge en Pologne (à Lwow, par exemple), avant de s'établir en Moldavie, où il accepta la confession orthodoxe.

Mots-clefs: Tetraévangile, Esphigmenou, Suceava, l'église des Saints Apôtres Pierre et Paul, Ioan Crimca, Krymka.